

1. מבוא:

מושג האם מקבל ייצוג רב בספרות, בעיקר בסיפורי ילדים ואגדות עם עתיקות. על כן בחרתי לחקור את ייצוג האם ומושג האם לפי מעשיות עתיקות ומאוד מוכרות לכולנו – מעשיות האחים גרים. בעבודה זו אנתח שלוש מעשיות מוכרות: לכלוכית, הנזל וגרטל, שלגייה ושבעת הגמדים. בשלושת המעשיות ישנו מוטיב חוזר של אי נוכחותה של האם, ובכך זה מייצג את תפקידה של האם בתקופה זו ובפירוש מושג האם.

שאלת המחקר: כיצד מיוצגות אימהות ואימהיות במעשיות של האחים גרים, ומה המשמעות של ייצוג זה? קודם אחקור את מושג האם ע"י מספר מחקרים מוכרים, לאחר מכן אגע בהיסטוריה של מעשיות האחים גרים ובסיבה לאיסוף מעשיות אלו, לאחר מכן אנתח כל מעשייה בנפרד ובסופה של העבודה אקיים דיון מעמיק אודות המשמעויות העלות מניתוח המעשיות.

2. מושג האם:

"אם" – מושג אשר ידוע לכל, בכל השפות, ואף בכל צורות החיים. זהו מושג ביולוגי אשר מבטא קירבה ביולוגית ראשונה במעלה לאורגניזמים מסוים, אשר ללא "האם" לא היה בא לעולם. בזכות הקרבה הביולוגית הזו האורגניזמים חי. האם נשאה אותו ברחמה, או בהפריה חוץ גופית והביאה אותו לעולם. אך האם למושג זה יש רק היבטים ביולוגיים?

כמובן שלא, גם אצל חיות, מושג האם טומן בחובו היבטים פסיכולוגיים מגוונים, ומחקרים רבים נעשו על חיות על מנת להבין את מושג האם ברמה הפסיכולוגית. הכיצד הפיזי משפיע על הרוחני. תפקידה של האם הינו רחב, אך לרוב נתפס כמצומצם וברור מאליו. אך ככל שמתקיימים מחקרים נוספים מתבהרת תמונת מושג "האם" כמושג רב גוונים, שהלך והשתנה עם השנים.

אנו מניחים באופן מיידי, כי לאם יש זהות אחת והיא - אם. זוהי ההנחה החברתית הרווחת לפי ריץ¹ מרגע שאישה ילדה את ילדיה, ציפו ממנה לנתינה ואהבה ללא גבולות ותנאים וביטול עצמיותה. בנוסף, ריץ' הציגה את האמביוולנטיות שחוות אמהות רבות במהלך גידול ילדיהן וכך היא כותבת:

"ילדיי גורמים לי את הסבל המעודן ביותר שחוויתי מעודי. סבל כפל הרגשות: המעברים הרצחניים בין הסלידה המרה והעצבים החשופים ובין הסיפוק והעדנה"²

אך מעל לכל ספק ברור לנו שמושג האם מתקיים בכל תקופה, ועל כן פירושו משתנה בהתאם לתקופה. ניתן להבחין בייצוג מושג זה בסיפורת עממית, שירה, תאטרון, קולנוע וכו'...

כיום מושג האם – אימהות, משמש לייחוס התפקיד בצד ההורי של האישה. תכונות אבסולוטיות אלו מיוחסות לנשים בעיקר. ויותר מכך, מתייחסים לכך שהתכונות הללו מולדות ולא נרכשות, גם לנשים שלא ילדו. היום כבר ניתן לומר שיש גברים עם תכונות אימהיות, לדוגמא: הכלה, הקשה, אמפתיה ברמה גבוהה, דאגה ועוד...

¹ אדרין ריץ "ילוד אשה, עם עובד, תל אביב", 1989 ראשית דבר

² שם עמ' 22

מחקרים רבים מבחינים בין האם, כאישה שנשאה תינוק ברחמה וילדה אותו לבין אימהיות- מושג המייצג את תכונות האם- כמו התכונות שהצגתי קודם לכן.³

אם כך, מושג האם לא מנותק מהביולוגיה, אך גם לא בא לידי ביטוי ביולוגי בלבד, אלא מתקיים כבסיס לתכונות מסוימות ויכול להתקיים אצל נשים שהן לא אימהות ואף אצל גברים.

דמותה של האם בספרות הפילוסופיה של פרויד לדוגמה מייצגת גם את הרעות הקשות ביותר של האנושות, למרות הדברים הכה חיוביים שהאם מייצגת. אמנם, כיום מחקרים וספרים רבים שנעשו על התחום מציגות תמונה אחרת – בעיקר בספרה של: ג'סיקה בנג'מין "כבלי האהבה" בשילוב עדין בין הפסיכואנליזה לפמיניזם. ג'סיקה בנג'מין שמה במרכז חקירתה את דמות האם, במקום את האב, כפי שפרויד עשה לפניו. היחסים בין האם לילדיה הם במרכז הלמידה ותכונות הבסיס של הילדים- הבת לומדת על קשרי אהבה מתמשכים ומתוספים ועל תור בתפקיד האמהי. הבן לומד ניתוק, נבדלות ואוטונומיה. אך לא רק זה, בינ'מין טוען שכל צד מעצב את האחר, כך שהאם מעצבת את ילדיה, ואילו ילדיה מעצבים אותה כאימהית.⁴

ע"פ מחקרים נוספים, נראה שמושג האם הוא כלל לא ביולוגי, אלא בעיקר רוחני, תכונות של 'דאגה כלפי האחר' ותכונה זו הופכת לחלק משיפוטן המוסרי של נשים או גברים שנושאים תכונות אלו. נשים יכולות היום לקיים פונקציה של דאגה לאחר, ובד בבד לדאוג לעצמאותן ולבידולן ככל האדם.⁵

3. מיתוס תפקיד האם לאורך ההיסטוריה:

מיתוס האימהות הינו התפיסה שהאם היא – מושלמת, שכן תכונותיה הן דאגה ללא תנאי לאחר, לילדיה. אך מיתוס זה הופך את האימהות לשתי קצוות – טובה ורעה. נוצרה מיתולוגיה מדאיגה כלפי האם, ולעיתים קשה לזכור שמדובר על אדם חי מאחורי המושג.⁶

חלוקת הכוחות הבסיסית היא שתפקידה של האם לגדל את ילדיה. מצופה ממנה להכשיר את ילדיה ולהחזיר בהם את ערכי הפטריארכיה. גם כוחה הביולוגי של האישה הטמון ביכולתה ללדת, הופך למוגבלותה בחברה הפטריארכלית. הפחד ואולי אף הקנאה ביכולתה זו, גרמו לגבר צורך בהתגוננות ורצון להכניעה.⁷

האמהות היא ההיבט היחיד שאיפשר לאשה להביע את עוצמת כוחה על ילדיה. חיי ילדיה בתחילת דרכם, קשורים באופן הדוק לחייה שלה, אהבה וזעם כרוכים זה בזה. אך גם כאן במהלך שלטונה קצר הימים של האם על ילדיה התערבותו של האב ניכרת בכל.

היבט זה של תפקיד האם ידוע לנו היום, אך לאורך ההיסטוריה תפקידה של האם לא היה כפי שהיום, לגדל את העולל ללא פשרות, אלא הפוך מכך אליזבת בדינטר היסטוריונית צרפתייה, בדקה את תולדותיה של אהבת האם מהמאה ה-17 בצרפת. בדינטר מראה שאהבת אם אינה יצר מולד.⁸

היא מתארת איך דורות שלמים של אימהות צרפתיים לא גידלו כלל את ילדיהן. הן שלחו אותם למינכת כשהיו בני כמה שעות או ימים, לפעמים למרחק מאות קילומטרים מביתן, לארבע שנים שבהן לא התעניינו בגורל הילד

³ ש' ארליך, "מקום האב באמהות ואמהותם של גברים מטפלים", בתוך אמהות: מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר, ת"א,

2009, הוצאת הקיבוץ המאוחד

⁴ ג'סיקה בנג'מין כבלי האהבה, (1988). ת"א: דביר, 2005.

⁵ קרול גיליגן, בקול שונה – התאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה 2003, תל אביב: ספריית פועלים

⁶ ויסלון סטפן, "המיתוס של האימהות הוא מיתוס: מבט היסטורי על גידול ילדים באירופה" 1984

⁷ אדרין ריץ "ילוד אשה, עם עובד, תל אביב", 1989 ראשית דבר

⁸ שם עמ' 32